

Tauhi 'etau mokomokó, malu mo haó 'i he fa'ahita'u māfana ko 'ení

Ngaahi fakakaukau
ke tokoni kiate koe
mo ho fāmilí



Tauhi ho'ō mokomokó pea malu'i foki koe meí he la'aá 'i he fa'ahita'u māfana ko 'ení



'E lava pē ke ulo 'a e la'aá, ka 'oku mahu'inga ke malu'i koe mo ho fāmilí mei hono ngaahi hueló. Ko ha ngaahi fale'i 'eni ke tokoni'i koe ke ke faka'aonga'i lelei ai 'a e la'aá 'i ha founga 'oku malu mo hao.

! Tui 'a e ngaahi nāunau malu'i ki he la'aá: Fili ha tatā 'oku mafola takatakaí, matasio'ata la'ā 'okú ne ta'ofi 'a e UV, mo e vala 'oku lōloa hono nimá mo e va'é ke ne 'ufi'ufi 'a e lahi taha 'o e kilí 'i he taimi 'e ala lava aí. 'E toe lava foki ke tokoni atu 'a e vala 'oku lanu maama mo tupenu ma'ama'á ke tauhi koe ke ke mokomoko lolotonga 'a e 'ea māfaná. Faka'aonga'i 'a e vala 'oku tupenu vangavanga pe mokomokó, ke 'oua te ne puke 'a e 'ea māfaná.

✓ Faka'aonga'i ma'u pē 'a e kilimi malu'i la'aá (sunscreen): Ngāue'aki 'a e kilimi malu'i la'ā SPF 30+ ke lahi 'o 'ikai toe si'isi'i ange 'i he miniti 'e 20 ki mu'a pea toki hū ki tu'á. Toutou faka'aonga'i ia 'i he houa 'e ua kotoa pē pe toe lahi ange kapau 'okú ke kaukau tahi pe pupuha'ia.

✓ Hokohoko ma'u ha mālōlō 'i he malumalú: Faka'aonga'i 'a e fakamalú, 'ulu'akaú, pe ngaahi feitu'u malumalú ke hola ki ai meí he vela 'a e la'aá 'i he taimi 'e lava aí pea faka'ehi'ehi mei ai 'i he taimi 'oku fu'u vela ai 'a e la'aá 'a ia ko e vaha'a 'o e 10 pongipongi mo e 4 efiafi. Pe ko e toe foki pē ki loto 'i he taimi 'oku fu'u vela ai e la'aá. Kapau 'okú ke fu'u ongo'i velahia,

📺 Vakai ki ha ngaahi founga lahi ange ke malu'i ai koe 'i he [sunsmart.org.nz](https://www.sunsmart.org.nz)

Manatu'i, 'oku fiema'u 'e he fanga ki'i pēpē ha tokanga makehe!

'Oku fu'u pelepelengesi 'aupito 'a e kili 'o e fanga ki'i pēpē, ko ia ai fakamama'o kinautolu meí he huelo 'o e la'aá. Fakapapau'i 'oku nau mokomoko pea 'oua 'e fakatui ha vala matolu 'iate kinautolu. 'Oku totonu ke malu'i 'a e fanga ki'i pēpē 'aki hano fakamalumu kinautolu, fakatui 'o ha vala manifinifi mo e ngaahi tatā 'oku mafola takatakaí. 'Oku pelepelengesi 'a e kili 'o e fanga ki'i pēpē si'i hifo 'i he māhina onó pea 'e lava ke kaunga kovi ki ai 'a e kilimi malu'i la'aá – 'ahi'ahi'i ki ai ha ki'i me'i kilimi malu'i la'ā si'isi'i 'oku ngaohi ki he kili pelepelengesi. Vakai ki ha ngaahi fakakaukau tokoni lahi ange ki he malu mo e hao meí he la'aá 'i he [plunket.org.nz](https://www.plunket.org.nz)

fakamokomoko'i koe 'aki hono hili ha konga tupenu momoko mo viviku 'i ho tu'akiá pe ko hano afuhi ha vai 'i ho kilí.

✓ Tauhi 'a e vai 'i ho sinó: Inu ke lahi 'a e vai lolotonga 'a e 'ahó ke 'oua 'e maha 'a e vai 'i he sinó, pea teuteu mo ha hina inu, tautautefito kapau te ke nga'unu takai holo.

! Palani lelei 'a e ngaahi me'a 'e fakahoko 'i tu'á: 'E lelei ke taimi-tēpile'i 'a e ngaahi me'a fakamānako ke fakahoko 'i tu'á ki he houa pongipongi ki mu'a 'i he 10 pongipongi pe houa efiafi hili 'a e 4 efiafi he ko e taimi ia 'oku vaivai ange ai 'a e huelo 'o e la'aá pea mokomoko ange ai 'a e 'eá.

✓ Tokanga ki he fohiá: Kapau 'okú ke ongo'i te ke fohia, pulupulu leva ho sinó pea hū ki lotofale 'o fakamokomoko. Manatu'i, 'oku fakalahi 'e he fohiá 'a ho'ō tu'u lavea ngofua ke ma'u 'a e kanisā kilí. Kapau te ke fohia, faito'o fakaalaala ia pea fakasi'isi'i ho'ō 'asi ki he la'aá.

✓ Liliu 'a e founga 'okú ke ngāue aí: Kapau 'oku lahi e ngaangaue ho sinó 'i ho'ō ngāué pe fiema'u ke ke ngāue 'i tu'a, talanoa mo ho'ō pule ngāué fekau'aki mo e ngaahi me'a 'e ala fakatu'utāmaki meí he māfana 'a e 'eá mo e ngaahi founga ke filii mei ai ke tauhi koe mo ho kaungā ngāué ke mou malu mo hao.

✓ Tauhi ho falé ke mokomoko: Fokotu'u ho'ō misini pamu fakamāfaná ki he tafa'aki mokomokó 'i he tikilí 'e 24-25 ki mu'a ke fu'u māfana ho 'apí. Ko hono fakahoko 'ení te ne fakahaofi ai 'a e ivi 'uhila mo e pa'anga.



Tauhi ke malu mo hao ho fāmilí 'i he feitu'u 'oku 'i ai ha vai/tahi

Fakafiefia'i 'a e fa'ahita'u māfaná, ka e manatu'i ke fakamu'omu'a 'a e malú mo e haó. Muimui ki he ngaahi fale'i ko 'ení ke tokoni'i ai e malu mo e hao 'i he vai/tahi.

- ! **Tokanga'i ma'u pē 'a e fānau 'i he 'enau ofi ki ha fa'ahinga vai,** tautautefito kiate kinautolu 'oku si'i hifo he ta'u 5 pea tatau ai pē kapau 'oku nau mālohi 'i he kakaú. 'Oku kau heni 'a e ngaahi vai kaukau'anga (pools), vai kaukau (baths), kane, ngaahi anoano vai, ngaahi tafenga vai mo e ngaahi halanga vai.
- ✓ **Faka'ehi'ehi me'i he ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i e tokangá** hangē ko e ngaahi telefoní pe ngaahi tohi. 'Oua na'a tuku e fānau lalahi angé ke nau tokanga'i e fānau iiki angé; fakapapau'i ma'u pē 'oku siofi 'e ha taha lahi.

'Okú ke fokotu'u ha vai kaukau'anga (pool) 'i he fa'ahita'u māfana ko 'eni?

Muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ko 'ení ke tauhi malu mo hao ai ho fāmilí. Kapau 'oku 'i ai ha'ó vai kaukau'anga 'i mui ho 'apí, 'oku 'i ai ha ngaahi lao fakafonua ki he vai kaukau'angá 'oku ngāue'aki:

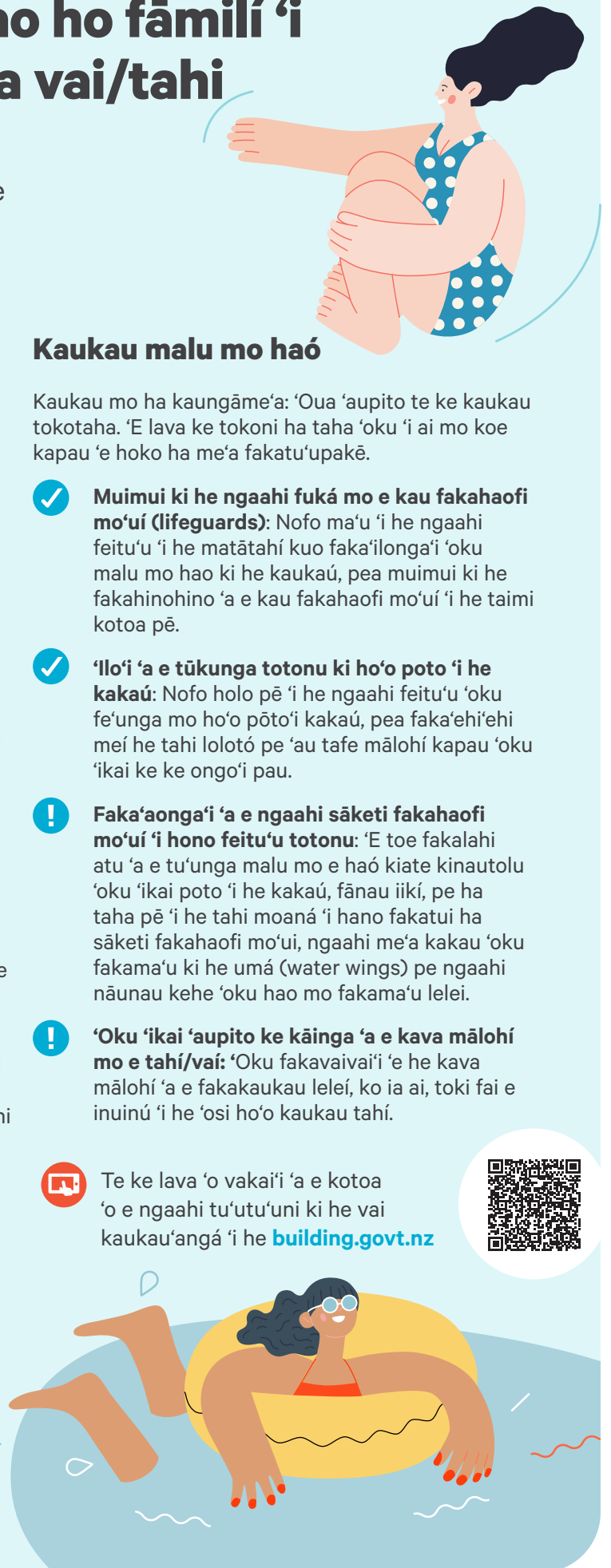
- ✓ **Ko e ngaahi vai kaukau'anga kotoa pē,** 'o tatau pē ki he ngaahi vai kaukau'anga fakataimi 'i he funga kekelele 'i muí, kuo pau ke 'aa'i ke ta'ofi'aki 'a e fānau. 'Oku kau heni 'a e fānau ho kaungā'apí.
- ! **'O a'u ai pē ki he ngaahi vai kaukau'anga hiki holó (paddling-style)** 'oku tauhi ai ha vai 'oku fe'unga hono lolotó mo e milimita 'e 400 pe lahi ange, kuo pau ke 'i ai honau ngaahi 'ā ke ta'ofi 'aki 'a e fānau 'oku ta'etokanga'i.
- ! **Fakamaha 'a e vai me'i he ngaahi vai kaukau'anga hiki holó** 'i he taimi 'oku 'ikai faka'aonga'i ai kinautolu: kau ai 'a e ngaahi kané mo e ngaahi fa'o'anga me'a, pea fakafo'ohifo'i kinautolu ke 'oua 'e toe fonu vai.
- ! **Ko 'emau kau Pule Ngāue ki hono Tokanga'i 'o e Tokoni ki he Ngaahi 'Api Nofa'angá** te nau fakahoko 'a hono sivi angamaheni 'o e ngaahi 'apí. Kapau 'oku 'i ai ha'ó vai kaukau'anga fakataimi 'i ha 'apí 'oku 'ikai ke ne fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni, 'e kole atu ke ke to'o ia.

Kaukau malu mo haó

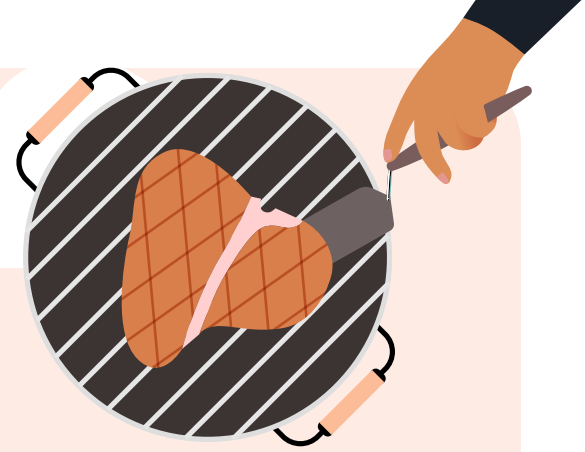
Kaukau mo ha kaungāme'a: 'Oua 'aupito te ke kaukau tokotaha. 'E lava ke tokoni ha taha 'oku 'i ai mo koe kapau 'e hoko ha me'a fakatu'upakē.

- ✓ **Muimui ki he ngaahi fuká mo e kau fakahaofi mo'uí (lifeguards):** Nofa ma'u 'i he ngaahi feitu'u 'i he matātahí kuo faka'ilonga'i 'oku malu mo hao ki he kakaú, pea muimui ki he fakahinohino 'a e kau fakahaofi mo'uí 'i he taimi kotoa pē.
- ✓ **'Ilo'i 'a e tūkunga totonu ki ho'o poto 'i he kakaú:** Nofa holo pē 'i he ngaahi feitu'u 'oku fe'unga mo ho'o pōto'i kakaú, pea faka'ehi'ehi me'i he tahi lolotó pe 'au tafe mālohi kapau 'oku 'ikai ke ke ongo'i pau.
- ! **Faka'aonga'i 'a e ngaahi sāketi fakahaofi mo'uí 'i hono feitu'u totonu:** 'E toe fakalahi atu 'a e tu'unga malu mo e haó kiate kinautolu 'oku 'ikai poto 'i he kakaú, fānau iiki, pe ha taha pē 'i he tahi moaná 'i hano fakatui ha sāketi fakahaofi mo'uí, ngaahi me'a kakau 'oku fakama'u ki he umá (water wings) pe ngaahi nāunau kehe 'oku hao mo fakama'u lelei.
- ! **'Oku 'ikai 'aupito ke kāinga 'a e kava mālohi mo e tahí/vai:** 'Oku fakavaivai'i 'e he kava mālohi 'a e fakakaukau lelei, ko ia ai, toki fai e inuinú 'i he 'osi ho'o kaukau tahí.

- 📺 Te ke lava 'o vakai'i 'a e kotoa 'o e ngaahi tu'utu'uni ki he vai kaukau'angá 'i he [building.govt.nz](https://www.building.govt.nz)



Tauhi 'a e malu mo e hao meí he velá 'i he fa'ahita'u māfana ko 'ení



'E lava ke fakatupulaki 'e he 'ea māfaná 'a e tu'ú lavea ngofua ki he velá, ko ia ai, tauhi ho 'apí mo e fa'ahinga 'okú ke 'ofa aí ke nau malu mo hao 'aki 'a e ngaahi founga malu ko 'eni 'i 'api pe 'i tu'á.

- ! Vakai'i 'a e ngaahi me'a fakatokanga 'ahú:** Fakapapau'i 'oku ngāue 'a e ngaahi me'a fakatokanga 'ahú, pea tesi fakamāhina kinautolu. Fetongi 'a e ngaahi maká 'o 'ikai toe si'i hifo he tu'o taha 'i he ta'u. Neongo 'oku sivi 'e he Kāinga Ora ho'o ngaahi me'a fakatokanga 'ahú, 'oku lelei ma'u pē ke tokanga'i kinautolu 'i he vaha'a 'o e ngaahi taimi sivi.
- ✓ Ngāue'aki ha founga malu mo hao ki he kai tunú (grilling):** Ki mu'a ke ke fakamo'ui 'a e pāpakiú, tomu'a fakama'a ia pea kapau 'oku faka'aonga'i ki ai 'a e kasá, vakai'i 'a e hina kasá mo hono ngaahi housí pe 'oku 'i ai ha mama 'aki hano afuhi ha vai koa ki he ngaahi hoko'anga 'o e housi kasá. Fakamo'ui 'a e kasá pea kapau 'e kamata ke 'asi hake ha fanga ki'i pulopula, 'oku 'i ai leva 'a e mama. Toki faka'aonga'i pē ho'o pāpakiú 'i ha feitu'u 'oku fetāfeaki lelei ai 'a e 'eá, 'o mama'o meí ho 'apí, 'ulu'akau tātāupé, mo e ngaahi nāunau 'oku velangofuá. Manatu'i ke tamate'i ma'u pē 'a e kasá pe tamate'i 'a e malalá 'aki ha founga malu 'i he 'osi ho'o faka'aongaí.
- ! 'Oua 'e inu kava mālohi mo tutu ha me'a:** Ko e mohe lolotonga 'a e ngaahi me'atokoní 'a e tupu'anga lahi taha 'o e vela 'a e ngaahi fale nofo'angá 'i Nu'u Silá. Ko e me'a tatau pē 'oku hoko 'i he faito'o kona tapú.
- ! 'Oua 'e fakahoko ha fana 'one (fireworks):** 'Okú tapui 'a e fana 'oné 'i he ngaahi feitu'u lahi lolotonga 'a e fa'ahita'u māfaná. Te nau lava 'o kamata'i ha vela lahi 'oku mafola vave mo 'ikai mapule'i, tautautefito ki he taimi 'oku havili aí.
- ! 'Oua 'aupito 'e tukunoa'i 'a e afi 'oku uló:** Tatau ai pē pe ko ha fo'i te'elango pe ko ha pāpakiu, nofo ofi ki ai mo siofi. Tamate'i 'a e ngaahi fo'i te'elango kapau 'okú ke mavahe meí he lokí.
- ✓ Tokanga ki he ngaahi afi 'i tu'á:** Kapau 'oku 'i ai ha'ō ngoto 'umu, tauhi pē ia ke si'isi'i ke 'oua 'e mafola. 'Oua 'aupito 'e tuku ta'etokanga'i, pea tamate'i ma'u pē ke mate 'aupito ki mu'a ke ke toki hū ki loto falé.
- ! Ko e malu mo e hao 'i he tutu afi:** 'Okú totonu ke toki tutu pē 'a e ngaahi afi 'i tu'á (campfires) 'i he feitu'u 'oku fakangofua ki aí pea mo fakamama'o meí ha fa'ahinga me'a pē 'e ala vela. Tuku ofi ma'u pē ha vai mo fakapapau'i 'oku tamate'i 'aupito 'a e afi 'i he taimi te ke 'osi aí.
- ✓ Fakamama'o 'a e ngaahi me'a 'oku velangofuá meí he ngaahi me'a 'oku ha'u meí ai ha afi pe mafana:** Tauhi 'a e ngaahi me'a hangē ko e pepa, tupenu pe nāunau ki he fufulu me'á ke mama'o meí he ngaahi sitoú, mīsini fakamāfaná (heaters) mo e ngaahi me'a kehe 'oku ha'u meí ai ha afi pe mafana.



Vakai ki he [checkitsalright.nz](https://www.checkitsalright.nz) ki ha fakamatala mo ha ngaahi fakakaukau tokoni fekau'aki mo e afi 'e ala fakatu'utāmakí mo e fa'ahita'u 'e ala hoko ai 'a e velá 'i homou feitu'ú.

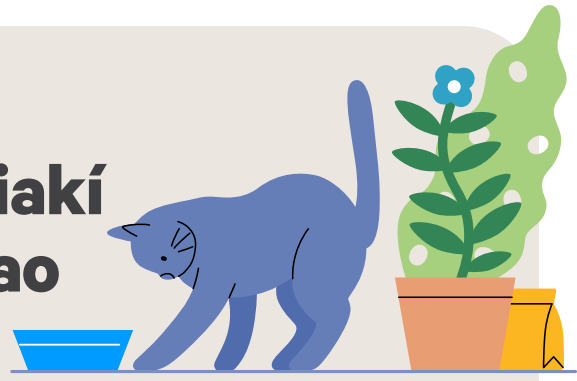
Telefoni

 111

pea kole ki he tokoni 'a e Fire (Tāmate Afí)



Tauhi ho'ō fanga manu pusiakí ke nau mokomoko, malu, hao mo fiemālie



'E lava ke ongo'í 'e he 'etau fanga manu pusiakí 'a e vela 'o e fa'ahita'u māfaná 'o fa'a lahi ange ia 'i he 'etau ongo'í! Ko ha ngaahi fakakaukau tokoni 'eni ke pou pou atu ki hono tauhi 'a e malu mo e hao 'a ho'ō fanga manu pusiakí.



'Oatu ke lahi ki ai ha vai kei fo'ou: Fakapapau'í 'oku 'oatu ma'u pē ki ho'ō fanga manu pusiakí ha vai ma'a mo mokomoko 'i he 'ahó kotoa, tautautefito kapau 'oku nau 'i tu'a.



Fa'u ha feitu'u malumalu: Fokotu'u ha feitu'u 'oku malumalu ki he fanga manu pusiakí 'i tu'a, pe 'ave kinautolu ki loto fale lolotonga 'a e ngaahi taimi vela 'o e 'ahó ke nau mokomoko ai. Manatu'í ke ke tokanga ki he fenga'unu'aki 'a e la'áá 'i he lolotonga 'a e ahó.



'Oatu ha fala pe taueli mokomoko: Faka'aonga'í ha taueli viviku pe fala mokomoko 'oku malu ke nau tākoto ai 'o fakamokomoko.



Tokanga 'i he taimi fakamālohisinó: Fakasi'isi'í 'a e fakamālohisino 'a ho'ō fanga manu pusiakí 'i he ngaahi 'aho velá, pea mo siofi 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e velahiá hangē ko e nounou 'a e mānavá (panting) mo e hafu 'a e fāvaí (drooling).



Vakai ki he [spca.nz](https://www.spcanewzealand.org.nz) ki ha ngaahi fakakaukau tokoni mo ha fale'í lelei 'i he fa'ahita'u māfaná ma'a ho fanga manu pusiakí.



Faka'ehi'ehi meí he ngaahi hala pule'anga 'oku vevelá: Kapau 'oku fu'u vela 'a e valitā 'o e hala pule'angá pe 'one'oné 'i ho'ō ala ki ai 'aki ho nimá, 'e fu'u vela leva ia ke lue ai ho'ō ki'í manu pusiakí. Luelue mo ho'ō kuli'í 'i he houa pongipongi pe efiáfí ke malu'í honau pesipesí meí he valitā velá, 'e ala vela ai honau lau'iva'e pepelelengesí.



'Oku toe fohia pē foki mo e fanga manu pusiakí: 'Oku tu'u lavea ngofua lahi taha 'a e fanga manu pusiakí 'oku lanu maama ange honau kilí mo e fulufulú. Te ke lava 'o malu'í kinautolu 'aki hano vali honau ihú, telingá mo e keté 'aki 'a e me'a malu'í la'ā ki he fanga manu pusiakí.



'Oua 'aupito 'e tuku ho'ō fanga manu pusiakí 'i ha kā 'oku tu'uma'u: 'O tatau ai pē kapau 'oku fakaava sí'í 'a e ngaahi matapā sio'atá, 'e lava ke vave 'aupito 'a e mafana 'a e 'eá 'o fakatu'utāmaki ki he mo'uí. 'Oku lelei taha ma'u pē ke tuku 'a e fanga manu pusiakí 'i 'api. Kapau te ke 'ilo'í ha kuli 'oku faingata'a'ia 'i ha kā 'oku loka'í, telefoni ki he kau Polisi'í pe ko e va'a SPCA 'i ho feitu'ú he taimi pē ko iá.



Tauhi ho 'apí ke maau mo fokotu'utu'u lelei 'i he fa'ahita'u māfana ko 'ení!

Ko e fa'ahita'u māfaná ko e taimi lelei taha ia ke tokangaekina ai ho 'apí pea mo ta'ofi ha hoko 'a e fanga ki'i palopalema iikí mei ha'anau faka'au ke lahi ange.



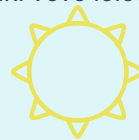
- ✓ **Fakama'a 'a e ngaahi fakatalí mo e fakatafenga vai (downspouts):** Kapau 'oku lava ke a'u ki ai, to'o 'a e lau'i'akaú, huli'i 'akaú mo e vevé me'i he ngaahi fakatalí ke 'oua 'e poloka ai 'a e vai mo fakatupu maumau.
- ✓ **Vakai'i na'a 'oku 'i ai ha tutulu/mama:** Vakai'i 'a e ngaahi pēsoni tali'anga vai (sinks) tafatafa'aki 'o e matapā sio'atá, mo e 'aofi na'a 'oku 'i ai ha fa'ahinga faka'ilonga 'o ha maumau me'i he vai. Lipooti 'a e ngaahi mamá pe ngaahi fakalelei ki he falé ki he Kāinga Ora 'i he taimi pē te ke 'ilo'i ai iá.
- ✓ **Tauhi 'a e ngaahi feitu'u 'i tu'á ke maau:** To'o 'a e vevé, nāunau fale motu'á pe ngaahi me'a 'oku fakaveve 'i ho 'apí ke 'oua te nau fakatupunga ha humu pea mo fakasi'isi'i ai foki

📱 'Oku ngāue atu 'a e Senitā ki hono Tokoni'i 'o e kau Kasitomā 'a e Kāinga Ora lolotonga 'a e fa'ahita'u māfaná 'i he **0800 801 601**. Te ke toe lava foki 'o fakahū ha kole ki ha fa'ahinga fakalelei pe monomono 'o fakafou 'i he [MyKāingaOra app](#)

ha'ane tu'u fakatu'utamaki ke ne fakatupunga ha vela. Manatu'i ke kosi 'a e musié pea tauhi ke maau ho'o ngoué.

! **Fakama'a pea fakamaau 'a e ngaahi feitu'u tuku'anga me'a:** Faka'aonga'i 'a e fa'ahita'u māfaná ke fakamaau ai 'a e ngaahi kōpaté, tuku'anga valá mo e fanga ki'i fale tauhi'angá, 'o laku ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai ke ke toe fiema'u.

! **Vevé mo e me'a ke toe faka'aonga'i:** Laku 'a e vevé mo e ngaahi me'a ke toe faka'aonga'i (recycle) 'o ngāue'aki 'a e ngaahi pini totonu 'a e kōsilió pe tñaki'anga veve 'i he ngaahi feitu'u nofo fakatokolahí. Vakai'i 'a e uepisaiti 'a ho'o kōsilio fakakoló ki ha fa'ahinga liliu ki he tñaki vevé lolotonga 'a e fa'ahita'u māfaná.



Tauhi ho ‘apí ke hoko ko ha hūfanga‘anga malu mo hao ‘i he fa‘ahita‘u māfana ko ‘ení!

‘I he tokolahi ange ‘a e kakai ‘oku fe‘alu‘aki holó, tauhi ho ‘api ke malu mo hao ‘aki ‘a e ngaahi fakakaukau tokoni ko ‘ení.

- ❗ **Fakamaheni ki ho ngaahi kaungā‘apí:** ‘E hoko ‘a e fehokotaki māfana ‘a e komiunitíí ke malava ai ‘a e ngaahi kaungā‘apí ‘o fetokoni‘aki ‘i hono siofi ‘a e ngaahi ‘apí pea lipooti ai foki ha fa‘ahinga me‘a ‘oku ngali kehe.
- ❗ **Loka ‘a e ngaahi matapaá ‘i he taimi ‘okú ke mavahe aí:** Loka‘i ma‘u pē ‘a e ngaahi matapā sio‘atá mo e matapá, ‘o tatau ai pē kapau ko ho‘o ki‘i laka pē ki ha ngāue vave.
- ❗ **Tauhi malu ke ‘oua ‘e lava ha sio ki he ngaahi me‘a mahu‘ingá:** Tauhi ke malu ‘a e ngaahi koloa mahu‘ingá hangē ko e ngaahi me‘a faka‘ilekitulōniká pe pa‘angá ke ‘oua ‘e lava ha sio ki ai pea mama‘o foki meí he ngaahi matapā sio‘atá.
- ❗ **Fakamaama ‘a e ngaahi hū‘angá:** Tauhi ha ngaahi maama tu‘a ‘i ho ‘apí ke ta‘ofi ‘a e kau hū noa‘iá pea faingofua ange ai foki ‘a e sió ‘i he taimi ‘okú ke foki mai ai ki ‘apí.
- ❗ **Tokanga ma‘u pē:** Kapau ‘okú ke nofo ‘i ha nofo‘anga fakatokolahi, fakapapau‘i ange ‘oku ‘ikai ke ke tuku ke muimui atu e ni‘ihi kehé ‘iate koe ki loto ‘api kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ‘enau kíf pe kaati matapá.
- ✅ **Fakatokanga‘i ange ‘a e mītia fakasōsialé:** Faka‘ehi‘ehi mei hono tuku atu ho‘o ngaahi palani fefononga‘akí pe fakahaa‘i ke ‘ilo ‘okú ke mavahe mei ‘apí ‘i he mītia fakasōsialé. Tauhi ‘a e ngaahi lau‘itā ‘i he taimi mālōlō ke toki fakahaa‘i ‘i ho‘o foki maí.
- ❗ **Lipooti ha tō‘onga ngali kehé:** Kapau ‘okú ke fakatokanga‘i ha fa‘ahinga me‘a ‘oku ngali kehe ‘i ho ngaahi kaungā‘apí, fakahā atu ia ke ‘ilo ‘e ho‘o Tokotaha Tokanga‘i ‘o e Tokoni ki he Ngaahi ‘Api Nofō‘angá pe ko e kau Polisí. ‘E tokoni ‘a ho‘o tokangá ke malu mo hao ai ‘a e tokotaha kotoa pē.

‘I he taimi ‘e fakahoko ai ‘a e fefononga‘aki ‘i he hala pule‘angá lolotonga ‘a e fa‘ahita‘u māfana ko ‘ení

‘Oku tau fiema‘u kotoa pē ke tau a‘u lelei ki he feitu‘u ‘oku fiema‘u ke tau a‘u ki aí, pea ‘oku toe mahu‘inga ange ‘eni lolotonga ‘a e ngaahi ‘aho mālōlō ‘oku femo‘uekina ai ‘a e fefononga‘akí ‘i he fa‘ahita‘u māfaná. ‘Oku fiema‘u ‘e he kau Polisí NZ ke fakasi‘isi‘i ‘a e lahi ‘o e ngaahi fakatu‘utāmaki ‘oku hoko ai ‘a e maté ‘i he ta‘ú kakato. Ka te ke fakatokanga‘i ‘a e tokolahi ange ‘a e kau Polisí ‘i hono tokanga‘i ‘a e ngaahi hala pule‘angá mo muimui‘i ‘a hono tauhi ‘o e ngaahi lao ki he malu mo e hao ‘a e hala pule‘angá.

Fakapapau‘i:

- ‘Oku fakama‘u ‘a e ngaahi leta sea ‘o koe mo ho‘o kau pāsesé.
 - ‘Oku ‘ikai ke ke faka‘uli lolotonga ‘oku uesia koe (‘e he kava mālohí, faito‘o konatapú pe ongosíá).
 - ‘Oku ‘ikai tohoaki‘i ho‘o tokanga ‘e ho‘o telefoni to‘oto‘o, pe ko ho‘o kau pāsesé.
 - ‘Okú ke muimui ki he fakangatangata ki he vave ‘o e lelé mo e ngaahi tūkunga ‘oku ‘i ai ‘a e hala pule‘angá.
- ❗ Vakai‘i ‘a e ‘ea ‘i ho‘o fo‘i va‘é, hono matolú mo e ta‘ofí ‘i ha taimi lahi ki mu‘a pea ke toki hoko atu ki ho‘o fononga ‘i he hala pule‘angá. Fakapapau‘i ‘okú ke mālōlō lelei pea, kapau ‘e lava, vahevahe ‘a e faka‘ulí ‘i he ngaahi fononga lōlōá.



Fiema'u ha ki'i tokoni makehe 'i he fa'ahita'u māfana?

Neongo 'e lava ke lahi 'a e fakafiefiá 'i he fa'ahita'u māfaná, 'e toe lava pē foki ke fakamafasia 'a e ngaahi 'aho mālōlō 'i he patiseti pa'angá mo e ngaahi fiema'u 'a e fāmilí. 'Oku 'i ai e taimi 'e ní'hi 'oku tau fiema'u kotoa ai ha ki'i tokoni makehe. Ko ha ngaahi ma'u'anga tokoni mo ha ngaahi sēvesi mahu'inga 'eni 'e lava 'o tokoni atu ke ki'i fakafaingofua'i ange 'a e ngaahi me'á.



Ngaahi Fale Me'akai: Kapau te ke fiema'u ha tokoni fakame'akai, te ke lava 'o ma'u 'a e fale me'akai (foodbank) ofi taha atú 'i he [foodbank.co.nz](https://www.foodbank.co.nz)

Tokoni faka-patiseti: Kapau 'okú ke fiema'u ha tokoni ki hono palani 'o ha ngaahi me'a pea mo fokotu'u ha'o patiseti, vakai ki he [sorted.org.nz](https://www.sorted.org.nz)

Fiema'u ke talanoa: Kapau 'oku ongo'i mafasia ho lotó pe puputu'u ho'o fakakaukaú, te ke lava 'o telefoni pe text ki he 1737 ke lea fakapulipuli ki ha tokotaha fale'i kuo ako'i pe tokotaha ngāue tokoni. 'Oku ta'etotongi mo ma'u atu 'a e sēvesi ko 'eni 24/7.

Fiema'u fale'i: Kapau 'okú ke fiema'u ha fale'i pe tokoni fakalao, te ke lava 'o fetu'utaki ki he Citizens Advice Bureau ki ha talanoa fakapulipuli. Kumi 'a e va'a ngāue 'i ho feitu'ú 'i he [cab.org.nz](https://www.cab.org.nz)

Tokoni ki he Kava Mālohí mo e Faito'o Kona Tapú: Kapau 'okú ke fiema'u, pe ko ho fāmilí, ha tokoni, te ke lava 'o telefoni ki he 0800 787 797 pe text 8681 ke talanoa fakapulipuli mo ha tokotaha fale'i kuo 'osi ako'i. 'Oku ta'etotongi mo ma'u atu 'a e sēvesi ko 'eni 24/7.

Sēvesi 'A'ahi: Ko e Sēvesi 'A'ahi ki he kau Toulekeleká (Age Concern Visiting Service) ko ha sēvesi fakakaume'a ia 'okú ne fakafehokotaki 'a e kau toulekeleká mo e kau ngāue 'ofa 'oku nau loto ke feohi ke nau maheni mo kinautolú. 'Oku vakai'i 'a e lēkooti polisi 'o e kau ngāue 'ofá pea mo ako'i foki, pea fakamoleki ha houa 'e taha 'i he uike taki taha ke nau talatalanoa mo fakahoko 'a e fanga ki'i 'ekitivití mo honau kaungāme'a matu'otu'a angé. 'Oku fakahoko ha ngaahi 'a'ahi 'e ní'hi ki he 'api 'o e kau matu'otu'á, 'oku fa'a 'alu fakataha ai ha ní'hi 'oku nau kaunga ki aí. 'Oku fakahoko honau fakatauhoá 'o makatu'unga 'i he 'ulungaangá, ngaahi manakó, fiema'u ki he anga fakafonuá, mo e feitu'ú, pea 'oku toutou vakai'i ke fakapapau'i 'oku nau feohi lelei.

Kapau 'okú ke fiema'u pe ko ha taha kehe 'enua tokoní, kātaki 'o fetu'utaki ki he 'ōfisi 'o e Age Concern 'i ho feitu'ú 'i he fika 0800 652 105 pe vakai ki he www.ageconcern.org.nz

Ngaahi sēvesi fakavavevave 'a e kau Polisi: Kapau 'okú ke fiema'u ha tokoni me'i he kau Polisi pe ngaahi sēvesi fakavavevave:

- Telefoni ki he fika 111 'i he ngaahi me'a fakatu'upakeé pe kapau 'okú ke fiema'u ha tokoni fakavavevave
- Telefoni ki he fika 105 'i he ngaahi me'a 'oku 'ikai fakatu'upakeé

Ki ha fakamatala lahi ange



► [sunsmart.org.nz](https://www.sunsmart.org.nz)



► [watersafety.org.nz](https://www.watersafety.org.nz)



► [checkitsalright.nz](https://www.checkitsalright.nz)



► [spca.nz](https://www.sPCA.nz)



► [ageconcern.org.nz](https://www.ageconcern.org.nz)



► [police.govt.nz](https://www.police.govt.nz)

[kaingaora.govt.nz](https://www.kaingaora.govt.nz)